

सुरगभूमी भद्रवाह ते उसदी संस्कृति

□ डॉ सत्यपाल श्रीवत्स

साढे भारत देसै दे विशाल सांस्कृतक आयाम दा रूप उस शैल बागै आहला लेखा ऐ, जिस बिच नेके किसमें दे रंग-बरंगे फुल्लें दियां क्यारियां होन।

अस दिक्खने आं जे भाएं साढी विशाल संस्कृति दी इकै आतमा सारियें प्रादेशिक संस्कृतियें च विराजमान ऐ, पर सारे प्रदेशें दियें संस्कृतियें दे अपने-अपने नोखे ते बक्खरे रूप बी न। इसदा कारण ऐ, हर प्रदेश दियां भूगोलक, धार्मक, इतिहासक, राजनीतिक ते समाजक परिस्थितियां, जिंदी बजह कनै उं' दें च रौँहने आहले लोकें दे खान-पीन, रैहन-सैहन ते रीति-रवाजें च बी काफी परिवर्तन आई जंदा ऐ। पर, इस सब दे बावजूद अस सब्बै इक विशाल भारती संस्कृति दे गै अभिन्न अंग आं। साढे इस अनेकता च एकता (unity in diversity) आहले रूप दी दुनिया-भर दे लोक तरीफ करदे न। असलै च इसदे पिच्छै मूल स्रोत ऐ, साढी वैदक संस्कृति दा अमर रूप। इस्सै आस्तै डॉ इकवाल जनेह गम्भीर चिन्तक-विद्वान ने ठीक गै आक्खे दा ऐ -

कुछ बात है कि हस्ती मिट्टी नहीं हमारी।

यूनानो मिस्र रोमा सब मिट गए जहां से,

अब तक मगर है बाकी नामों-निशां हमारा।

साढी इस अमर संस्कृति दा गै चमत्कार ऐ, जे साढे देसै उप्पर नेकां हमले होए, नेकां विदेशी अपनियें-अपनियें संस्कृतियें ते धर्मे कनै इत्थै आइयै बस्से ते उं'नें अपनियें संस्कृतियें कनै साढी संस्कृति गी प्रभावत बी कीता, पर इस कोलामता किश लेइयै अपनियें संस्कृतियें गी सजाया-सोआरेआ बी, पर साढी संस्कृति दी मूल भावना दा अनन्त प्रभाव अपने उस्सै रूप च चलदा रेहा। जिसलै अस जम्मू-कशमीर राज दे जम्मू संभाग दे म्हत्तवपूर्ण अंचल भद्रवाह दे बारे गल्ल करने आं, तां इथ्युआं दी संस्कृति च बी असें गी उस्सै प्राचीन जां वैदक संस्कृति दी आतमा दा रूप गै झांकदा लभदा ऐ। इस्सै आस्तै संसार प्रसिद्ध भाशा विज्ञानी डॉ सिद्धेश्वर वर्मा ने भद्रवाह दे संस्कृत विद्वान पं. गौरी शंकर भद्रवाही द्वारा विं सं० 1995 च श्रीमद्भगवतगीता दे भद्रवाही भाशा च अनुवाद दी भूमका च ठीक गै

आक्खे दा ऐ - My investigation of Bhadrawahi has shown that it is one of the most important languages of India. In this language, have been preserved words which are available only in Vedas, while in many ways, its grammar is older than even Prakrit. Such venerable language deserves to be converted into a literature, and the glory of doing so undoubtedly comes to Pt. Gouri Shankar who, for the first time in the History of India, has printed a book of high merit in this great language. Let me hope that this pioneer work will stimulate many similar works by the other authors whose mother tongue is Bhadarwahi.

डॉ वर्मा होरें भद्रवाही बोल्ली दी इक होर बशेशता सिद्ध कीती दी ऐ जे इसदे च नपुंसक लिंग दी मजूदगी बी है, जेहड़ी इस कनै गुजराती ते सिंहली भाशें दे अलावा होर कुसै आधुनिक भाशा च मजूद नेई ऐ।

भद्रवाही अंचल च भद्रवाही बोल्ली बोलने आहले दे अधार पर 'भद्रवाह' ते 'भलेस' इ'न्हें द'ऊं तसीलें च बस्सने आहले लोक गै मुक्ख रूप कनै इस बोल्ली दा प्रयोग करदे न, जिंदी गिनतरी दो-त्रै लक्ख दे दरम्यान ऐ।

अस दिक्खने आं जे जित्थैं भद्रवाही अंचल दे लोकें दी भाशा बक्खरी ऐ ते कनै उं' दे रैहन-सैहन, खान-पान ते रीति-रवाज बी बक्खरे लभदे न, तां उत्थैं उं' दी सांस्कृतक प्रम्परा बी बक्खरी ऐ, पर उसदी मूल-भावना जां आतमा इकै भारती गै ऐ। एह गल्ल बी ध्यान देने जोग ऐ जे समें दी उथल-पुथलें दी बजह कनै इस लाके च डोगरी, कशमीरी, कांगड़ी, किशतबाड़ी, पोंगली बगैरा बोलने आहले लोक बी आई-आई बस्दे गे। इसलेई भाएं भद्रवाही बोल्ली च इ'नें बोल्लियें दे केई शब्द आई रले, पर फही बी इस बोल्ली ने अपनी बक्खरी पनछान बनाई गै रख्खी दी ऐ।

इत्थैं एह तथ्य बी स्पश्ट करना जरूरी ऐ जे डोगरी आहला लेखा भद्रवाही वर्ग दियां बोल्लियां-भद्रवाही, भलेसी ते पाडरी बी पच्छमी फ्हाड़ी वर्ग च शामल न, इसलेई इसदा डोगरी कनै बडा नेड़मां सरबंध होना सभावक ऐ।

भद्रवाह दे नां ते प्राकृतक सुन्दरता

सुर्गभूमी खुआनै आहले भद्रवाह प्रदेश दे भद्रकाशी, भद्राश्रम, भद्रदेश ते भद्रद्वीप बगैरा केई नां बी इसदी चंगेआई ते खूबसूरती दे गै परिचायक न, की जे

संस्कृत भाशा दा 'भद्र' शब्द भलाई ते चंगेआई दा गै सूचक ऐ।

शिवालिक प्हाड़ियें दे उत्तर-पूर्व पास्सै ते पीर पंचाल शृंखला दी गोदी च एह प्रदेश समुद्र-तल कोला 5520 फुट दी उचाई पर स्थित ऐ। इस प्रदेश च केर्इ ग्रां ते कसबे भाएं अपनियें-अपनियें बिशेशताएं कन्नै मशहूर न, पर भद्रवाह ते भलेस दो तसील मुख्यालय, केर्इ आधुनिक सुविधें कन्नै सम्पन्न होने करी अपना खास मकाम रखदे न। हरे-भरे दयारें, चीडें ते पड़तल बगैरा नेकें बूहटें कन्नै सज्जे-संवरे दे जंगल, सुंदर-सुंदर हरी-भरी घाटियां ते म्हेशां बर्फ कन्नै लदोई दियां उच्चियां-उच्चियां फ्हाड़ी चोटियां, इस अंचल गी सचमुच सुरगभूमी खुआने च अपनी अहम भूमका नभांदियां न। संखेप च इ'यां सेही होंदा ऐ जे प्रकृति देवी इस प्रदेश च म्हेशां अपनियां नेकां खेढां खेढदी रौंहदी ऐ। इस अंचल दी इस प्राकृतक सुंदरता ते शांतता ने इत्थुआं दे लोकें दे सभाऽ च मिठास, धीरज ते शराफत बगैरा गुण भरे दे न।

भद्रवाही लोक, लोकवार्ता ते लोक संस्कृति

की जे कुसै बी राज जां प्रदेश दी स्थानी संस्कृति, इतिहासक, धार्मक ते मिथक पैहलुए उपर लोक-संस्कृति दा प्रभाव जरूर होंदा ऐ, जां भाएं दूए शब्दें च इ'यां आक्खो जे उंदे बी॒ लोक-वार्ता जां लोक-संस्कृति च जरूर विद्यमान होंदे न, इसलेई अस जिसलै भद्रवाह अंचल दी संस्कृति दी गल्ल करने आं तां असै उत्थों दी लोक-वार्ता दें विशाल भंडार गी जरूर फरोलना, खंघालना लोड़चदा ऐ।

लोक-साहित्य विज्ञान दे लेखक डॉ० सत्येन्द्र ने ठीक गै आक्खे दा ऐ जे लोक-वार्ता दा साढ़े जीवन कन्नै अदान-प्रदान होंदा ऐ।

लोकमानस भाएं अनपढ़ गै होंदा ऐ, पर तां बी उसदी संवेदना, कल्पना-शक्ति ते चिन्तन-शक्ति कुसै बी संवेदनशील पठित माहनू कोला घटू नेई होंदी। इ'यै बजह ऐ जे प्रकृति दे खु'ल्ले ते रमणीक-सुहावने वातावरण च, जिसलै ओह कोई मर्मस्पर्शी द्रिश्श दिक्खदा ऐ, तां उसदी संवेदना च उथल-पुथल मची जंदी ऐ। उसलै ओह नच्ची उठदा ऐ ते आप-मुहारा गान लगी पौंदा ऐ - विरह-गीत, प्रेम-गीत ते अद्रिश्श शक्ति दे प्रति सम्बोधन-गीत ते फही उँ ऐ बनदा ऐ, लोक साहित्य। इ'यां लोककथाकार धार्मक विश्वासें, मिथक तत्वें चा ते दंद-कथें चा प्रेरणा लेइयै अपनियां लोक-कथां रची लैंदा ऐ। इस्सै चाल्ली लोकवार्ता दे दूए अंगे दा जनम बी कुसै नां कुसै-प्रेरणा जां प्रभाव कन्नै होंदा चलदा ऐ।

इ'नें भद्रवाही लोकवार्ता दे जनम दे सरबंध च बी इ'नें गै जां इस कन्नै मिलदे-जुलदे तत्वें गै कम्म कीता होग, ऐसा साढ़ा अनुमान ऐ। पिछले दिनैं डॉ० प्रियतम कृष्ण कौल दी - "पर्वतों के उस पार" शीर्षक कन्नै लोकवार्ता पर इक म्हत्तवपूर्ण रचना (हिन्दी भाशा च) प्रकाशत होई ही। उस बिच विद्वान लेखक ने भद्रवाह अंचल दे लोकवार्ता साहित्य उप्पर चंगी चाल्ली लो॒ धाई दी ऐ। उस बिच लेखक ने 84 लोकगीत, 186 सुकली-गीत (लोकगीतें दी इक बक्खरी विधा), 23 लोक-कथां, 254 व्हावतां, 148 मुहावरे ते 134 फलौनियां संकलत कीती दियां न। इंदे च असें गी भद्रवाही अंचल दी संस्कृति दे लोकमानस आहले पक्ख दी सच्ची-सुच्ची सोच दे रूप आहली तस्वीर स्पश्ट लभदी ऐ। इ'नें लोक गीतें च असेंगी नेह भक्ति-गीत ते गुरु-वंदना गीत लभदे न, जेहडे राम, शिव, शक्ति, नाग बगैरा नेकें देवी-देवतें दे प्रति अपनी भक्ति ते शरधा प्रगट करने आस्तै लोकमानस ने रचे दे न। इंदे इलावा पांडव सरबंधी गीत न, जेहडे पांडवें दे बनवास काल दे मौके पर उंदे भद्रवाह प्रदेश च किश चिर तक प्रवास करने कोला प्रभावत होइयै लोकमानस ने रचे होने न, ऐसा साढ़ा विश्वास ऐ। धार्मिक ते मिथक सरबंधी गीतें दियां किश पंक्तियां इत्थैं प्रस्तुत न :-

राम-सरबंधी (एंजली भक्ति-गीत)

(1) राम त लछमन भत्त खाने विश्वे पानीआ -

- री लग्गी प्यास हे राम:

नडिएरें बिन्नों सीस घडल्लू, सीतारानी चली-

- पनिहारे, हे राम!

अक पल बलगी, दुझ्यों बलगी, सीतारानी-

- फिरी बि न आई, मेरे राम!

भावार्थ - राम ते लछमन भत्त खाने गी बैठे हे तां उँ नें गी त्रेह लगी। सीता झट्ट उट्ठी, बिन्ना ते घड़ा सिरै पर रक्खेआ ते पानी आहनने गी चली गेई। राम ते लछमन ने इक पल बी इंतजार कीता ते दो पल बी कीता, पर सीता नेई परतोई।

(2) शिव मैहमा सरबंधी गीत

शामी शामी शामी मेरे नीरीं नीरीं कार जी!

नीरीं नीरीं कार शामी तीं जो नमशकार जी।

नईं किए धरत शामी मेरे, नईं थिए आकास जी।

धरत ते अकास शामी बने त संजोग जी।

भावार्थ - शांति करने आहले शिव, तुस निराकार रूप ओ। तुसें गी नमस्कार ऐ। पैहलैं नां गै धरत ही ते नां गै गास हा।

धार्मक ते मिथक - इतिहास सरबंधी लोकगीत रचने दे बाद भद्रवाही लोकमानस अपने समाजक जीवन पास्सै ध्यान दिंदा ऐ, जिंदे च औंदे नः- व्याह-गीत, बाल-गीत, पर्व-गीत ते प्रेम-गीत बगैरा। किश उदाहरण दित्ते जंदे नः-

(1) खेती-बाड़ी सरबन्धी गीत

डौले डौले डौहोलिये। डौले डौले डौहोलिये।

डौले डौले डौहोलिये। डौले डौले डौहोलिये।

भावार्थ - असें खेती-बाड़ी शुरू करी दित्ती दी ऐ। ओए इसी चंगी-चाल्ली करो। इसी चंगी चाल्ली करो। अस खेती-बाड़ी दा कम्म बड़े चाऽ कनै करा करने आं।

(2) शावा हो शेरा (इक) - हां, हो हां (सब)

कठि तेरो डेरो (इक) - हां, हो हां (सब)

राती भाभिआरे डेरे (इक) - हां, हो हां (सब)

भाभी रुश्शोरी भोली (इक) - हां, हो हां (सब)

भावार्थ - ए शेर, तेरा डेरा कुत्थें ऐ ? राती में भाभी दे घर हा। भाभी नराज होई गेई ही। जित्थें तक लोक-कत्थें दा प्रश्न ऐ, साढ़ा अनुमान ऐ जे लोकमानस ने केइयें कत्थें दे बारे च उन्न अपने परिवेश कोला प्रभावत होइयै अपनी शुद्ध कल्पना कोला कम्म लेदा ऐ, जदके केइयें दे बारे च उन्न परम्परा कोला चली औंदियें दंद-कत्थें चा मिथक ते इतिहासक तत्त्व लेइयै उंदे कनै अपनी कल्पना-शक्ति दा संयोग करियै उंदी रचना कीती होग ते उसदियें त्रीए वर्ग आहलियें कत्थें दा अधार सच्चियां इतिहासक घटनां गै स्पष्ट सेही होंदियां न।

लोक-कत्थें दे बारे च प्रो० प्रियतम कृष्ण कौल दा एह आखना स्हेई ऐ जे इंदा मुक्ख उद्देश्य लोक-रंजन ऐ। इसदे लावा रोमांचकता, चरज, बर्वरता ते सामंती युग दे विश्वास, रीति-रवाज ते टोटकें दी भरमार बी इ'नें कत्थें च होंदी ऐ।

भद्रवाही लोक कत्थें च - नाग पालेरू जनम, (नागपाल दा जनम), मेला पट्ठ, पीर-थान (पीरे दा-शाप), चनोतिरू दत्त (चनोत ग्रां दा दत्त), गम्भीरचन्द, डन्डेरो पुहाल (डंडी ग्रां दा गद्दी), बासकुण्ड ते कपलासेरू सेद (कैलाश दा साधु) कत्थां इंदे सभर्नी च असेंगी इतिहासक ते मिथक तत्त्व लभदे न, जेहडे उस अंचल दी सांस्कृतक विरासत दी स्हेई अकासी करदे न।

इस्सै चाल्ली भद्रवाही कहावतें च असेंगी भद्रवाही कहावतें, मुहावरे ते फलौहनियें च बी उस अंचल दी संस्कृति दियां झलकियां लभदियां न। मसाल दे तौर पर किश कहावतां, मुहावरे ते फलौहनियां गौर करने जोग न :-

कहावतां

(1) अपनी गादि कोई मुश्क न शिंगे।

अपना दोश कुसै गी बी नेई लभदा।

(2) अमरेरू थुककोरू तुतरे पेते।

दूएं आस्सै गत्त कड्ढने आहला आपूं उसदे च पौंदा ऐ।

मुहावरे

(1) अपने कों बरो जो धूनू।

अपने भांडे च गै दुदध दूहना।

(2) एस्सन धूड़ सडनी।

अकर्बीं च धूड़ पानी।

(3) विश्शतां उलाट फिसनू।

जबानी ज'मा खर्च करना।

फलौहनियां

(1) नीली तलाई जोता खाई (दीआ)।

(2) धारे पुड़ शाम, न बुज्जो ए, पित्तल न बुज्जो ए ट्लाम (चन्न)।

(3) सित्तूं मकान, न खिडकी तान - रोशनदान (अण्डा)।

धार्मक-जीवन

भद्रवाह-प्रदेश प्राचीन काल थमां गै देवतें, सिद्धें, यक्षें, किनरें, नागें, रिशियें-मुनियें-साधु-सन्तें ते अज्ञात शक्तियें दी बास-भूमी रही ऐ। आदिदेव भगवान म्हादेव ते माता पार्वती ते कनै उं'दे गणें दी एह भूमी क्रीड़ा-स्थली रही ऐ। जित्थै नाग-संस्कृति दा प्रश्न ऐ, उसदा ते भद्रवाह प्रमुख केंद्र रहा ऐ। एह संस्कृति इत्थै केई सदियें तक शाना-ब-शाना फलदी-फुलदी रही। बासुकि-पुराण इस बारे असेंगी विस्तार कनै जानकारी दिंदा ऐ। इत्थै उस अंचल दी धार्मक आस्था दी विस्तार कनै जानकारी इस चाल्ली ऐ :-

देव मन्दर

(१) शिवमन्दर - (गुफा मन्दर)

भद्रवाह नगर दे कोल बगने आहली नीरु नदी दे उत्तर आहले पासै शिवजी दा गुफा मन्दर भद्रवाह प्रदेश दे लोकें दी धार्मक आस्था दा प्रमुख केंद्र ऐ, की जे शिव भगवान नीरु तट दे उत्तर आहली फाड़ी दी गुफा च विराजमान न, इसलेई भगवान शिवजी गुप्रेव्वर म्हादेव नांड कनै गै इस प्रदेश च प्रसिद्ध न। शिवजी दे सभनीं निकके-बडु मंदरें च इसदा प्रमुख थाहर ऐ, इसलेई गै इस दी प्रसिद्ध बी समूचे भद्रवाह अंचल च गै नेई, बल्के पूरे जम्मू-संभाग च ऐ ते लोक इसदे प्रति अपनी गूढ़ी आस्था रखदे न। धार्मक आस्था दे इलावा इस गुफा मन्दर कनै केई दंद-कथां ते मिथक-इतिहासक प्रसंग बी जुडे दे होने कनै इसदा सांस्कृतक म्हत्तव बी घटू नेई ऐ। गुप्रेव्वर म्हादेव दी जलैहरी दे पिछले पासै लगातार जेहड़ी जलधारा चलदी ऐं, ओह गुप्तगंगा नांड कनै लोकें दी शरधा-भावना दा केंद्र ऐ। इ'यां पवित्र नदी नीरु दे तट उपर प्राकृतिक गुफा ते उसदे बिच्चा निकलदी पवित्र जलधारा, जेहड़ी गुफा दे अंदर विराजमान भगवान शिवजी दे हर बेल्लै चरण धोंदी रोहंदी ऐ, इक अलौकिक तीर्थ आहला दिशा उपस्थित करदी ऐ। इ'यै नेहा अद्भुत संयोग सारे भारत 'च शायद गै कुतै दिक्खने गी लब्धैं।

(२) पांडव बौल्ली

इस गुफा दे बाहर सामनै फर्श दे इक कोने पर थोड़ी नेही जगह गी खोदिवै बनाई दी इक निककी जनेही बौल्ली बी मजूद ऐ। इसदे कन्नोआ आहली फाड़ी दी गुफा दे अंदरा दा निकलियै बाहरे गी बगदी औंदी गुप्त-गंगा दी जलधारा सब थमां पैहलैं इस बौल्ली च पाँदी ऐ ते फही इस थमां बगियै नीरु नदी च जाई पाँदी

ऐ। आखदे न जे पाण्डव अपने अज्ञातवास दे दरान, जिसलै किश चिर भद्रवाह च रेह हे, तां उं'नें माता कुंती दे न्हौनै ते कपडे धोने आस्तै इस बौल्ली गी बनाया हा। इस बौल्ली दे उपरले पासै चट्ठानै दे उपर ब्राह्मी लिपि च किश अकबर लखोदे न, जेहडे इस गल्ला दा सबूत न जे गुप्रेव्वर म्हादेव दा ओह मंदर ते पांडवे दी बौल्ली बगैरा सब थाहर साढे प्राचीन सांस्कृतक इतिहास ते पुरातत्त्व कनै सरबंध रखदे न।

बासुकी नाग मंदर

(क) नाग-मंदर (गाठा)

इस नाग मंदर दा निर्माण भद्रवाह दे राजा धीपाल ने १६३४ ई० दे लागै-देरै करोआया हा। एह मंदर मुक्ख रूप कनै लक्कडी दा बने दा ऐ। अनुमान ऐ जे इस दे अंदर स्थापत नाग मूरत बी लक्कडी दी गै होनी ऐ, की जे उसलै लक्कडी दे कम्मै गै गै चिरस्थायी समझेआ जंदा हा। सन् १८३५ ई० च चम्बे दे राजा चढत सिंह ने इस मंदर दा नमें सिरैं उद्घार करोआया हा ते इत्थैं इक काले पत्थरै दी नाग मूरती बी स्थापत करोआई ही। इस मूर्ति दे पिछलै पासै टाकरी लिपी च जेहडा अभिलेख लखोए दा ऐ, उस थमां साबत होंदा ऐ जे गाठे आहला एह मंदर उस लाके दे सारे नागमंदरे कोला पराना ऐ। उत्थैं लखोदे अभिलेख दा अनुदत रूप इस चाल्ली ऐ- १८३४-३५ गी भाद्रों म्हीने दी अश्टमी आहले रोज राजा चढत सिंह ने एह नाग मूर्ति बनोआई ही।

श्री कृष्ण जनमाश्टमी दे बाद औने आहली मस्सेआ गी इत्थुआं दा गै छड़ी मुबारक कपल^{पूजा} कुण्ड दे कोल अयोजत कीते जाने आहले धार्मक मेले (नाग-मेले) आस्तै जंदी ऐ।

(ख) भद्रवाह नगर आहला नाग-मंदर

एह बडा पराना मंदर ऐ। इसदा निर्माण चम्बे दे राजा चढत सिंह द्वारा नौमीं ते दसमीं सदी दे दरम्यान च करोआया गेआ हा। प्रो० प्रियतम कृष्ण कौल दा अनुमान ऐ, जे जिसलै इस मंदर दा निर्माण कीता गेआ हा, उसलै इसदे अंदर शिव, शक्ति ते विष्णु बगैरा दियां मूर्तियां बी स्थापत कीतियां गेइयां हीयां, पर बाद च इ'नेंगी इस मंदर चा स्थानान्तरत करी दित्ता गेआ होना। इत्थैं अष्टकमल आहली जलैहरी च शिव-लिङ्ग, महिषासुर मर्दिनी दुर्गा, लक्ष्मी ते गरुड़ासीन विष्णु

ਦਿਯਾਂ ਮੂਰਤਿਆਂ ਸਥਾਪਤ ਨ। ਬਾਦ ਚ ਬੁਡੇ ਮੰਦਰ ਚ ਆਦਮਕਦ ਵਾਸੁਕੀ ਨਾਗ, ਜੀਮੂਤ ਵਾਹਨ ਤੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਚ ਲੌਹਕੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾੜ ਚੂਡ़ ਨਾਗ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਮੰਦਰ ਦਿਧੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੌਨੀ ਮੂਰਤਿਆਂ ਦੇ ਮਿਥਕ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਤ ਅਸੱਗੀ ਪਸ਼ਾਚੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗੁਣਾਫ਼ਦਾ ਨਾਂਡ ਆਹਲੇ ਕਵਿ ਦ੍ਰਾਰਾ ਰਚਿਤ 'ਬੁਡੁ ਕਥਾ' ਚ ਮਿਲਦੇ ਨ। ਇਸ ਕ੃ਤਿ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਅਨੁਵਾਦ 'ਕਥਾ ਸਹਿਤ ਸਾਗਰ' ਸ਼ੀਰਘਕ ਕਨੈ ਕੀਤਾ ਗੇਆ ਹਾ। ਅਨੁਵਾਦਕ ਹੈ ਸੋਮਦੇਵ ਭਵਤੁ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਦੂਝ ਜਾਨਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਏ, ਸਤਮੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਚ ਹੋਨੇ ਆਹਲੇ ਥਾਨੇਸਰ (ਕੁਰੂਕਥੇਤ) ਦੇ ਰਾਜਾ ਹਰਿਵਰਧਨ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਨਾਟਕ ਨਾਗਾਨੰਦ ਦ੍ਰਾਰਾ। ਕੀ ਜੇ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਅੰਚਲ ਚ ਨਾਗ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਾਚੀਨਕਾਲ ਚ ਬਡਾ ਮਤਾ ਹਾ। ਇਸਲੇਈ ਉਤਥੇ ਇਸੀ ਮਲਾਇਆਂ ਨੇਕੋਂ ਥਾਹੋਂਨੇ ਨਾਗ ਮੰਦਰੋਂ ਦਾ ਨਿਮਾਣ ਹੋਨਾ ਸਭਾਵਕ ਗਲਲ ਹੈ।

ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਅੰਚਲ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਿਧੈ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਨਗਰ ਚ ਜਿਨ੍ਹੇ ਬੀ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਨ, ਤੁਂਦੇ ਸਭਨੀਂ ਚ ਏਹ ਬੁਡੇ ਨਗਰ ਆਹਲਾ ਮੰਦਰ ਸਿਰਮੌਰ ਥਾਹਰ ਰਖਦਾ ਏ। ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਸਥਾਪਤ ਜੀਮੂਤ ਵਾਹਨ ਤੇ ਵਾਸੁਕੀ ਨਾਗ ਦਿਧਿਆਂ ਮੂਰਤਿਆਂ ਮੂਰਤਿ ਕਲਾਕ੃ਤਿ ਦੇ ਸ਼ਹਾਬ ਕਨੈ ਬਡਿਆਂ ਗੈ ਨਾਥਾਵ ਤੇ ਦੁਰਲੰਭ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਤਿਆਂ ਗੀ ਤੇ ਗਾਠੇ ਆਹਲੇ ਨਾਗ ਮੰਦਰ ਦਿਧਿਆਂ ਮੂਰਤਿਆਂ ਗੀ ਘਡਨੇ ਆਹਲੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂਡ ਬਸ਼ੀਰਾਮ ਹਾ, ਜਿਸਦੀ ਕਲਾ-ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਗੀ ਸਮਮਾਨ ਦੇਨੇ ਆਸਟੈਂ ਚਮਕੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ਤਸੀ ਪੰਡਿਤ ਦਾ ਖ਼ਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਹਾ। ਕਾਲੇ ਪਥਰ ਦਿਧਿਆਂ ਆਦਮ-ਕਦੂ ਏਹ ਮੂਰਤਿਆਂ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਬਿਲਕਖਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਪਹਿਚੇ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨ।

ਇਸ ਨਾਗ ਮੰਦਰ ਦਿਧਿਆਂ ਮੂਰਤਿਆਂ ਦੀ ਅਦ੍ਭੁਤ ਸ਼ਿਲਪਕਲਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਿਯਤਮ ਕ੃਷ਣ ਕੌਲ ਦਾ ਆਖਨਾ ਏ, ਜੇ ਭਾਏਂ ਇਨ੍ਹੋਂਨੀ ਘਡਨੇ ਆਹਲਾ ਸਥਾਨੀ ਕਲਾਕਾਰ ਬਸ਼ੀਰਾਮ ਹਾ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸ਼ਿਲਪਕਲਾ ਦਾ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਭਦਾ ਏ। ਏਹ ਤਥੁ ਬੀ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨੇਈ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਦਾ ਜੇ ਕੋਈ ਬੀ ਕੁਸ਼ਲ ਕਲਾਕਾਰ ਨਿਰੀ ਦੂਏਂ ਦੀ ਨਕਲ ਉਪਰ ਗੈ ਨਿਰਭਰ ਨੇਈ ਰੱਹ੍ਹਦਾ, ਓਹ ਅਪਨੀ ਕਲਾ ਚ ਅਪਨੇ ਸਥਾਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਮੌਲਕਤਾ ਦੀ ਬੀ ਅਪਨੀ ਕਲਾਕ੃ਤਿ ਚ ਜ਼ਰੂਰ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਤਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਓਡਾ, ਬਾਵਲੀ, ਵਾਸਕ-ਦੇਹਰਾ, ਧਰਮਪੁਰਾ ਬਗੈਰਾ ਥਾਹੋਂਨੇ ਚ ਨਾਗ, ਚੰਡੀ ਮਾਤਾ, ਸ਼ਿਵ ਤੇ ਵਿ਷ਣੁ ਭਗਵਾਨ ਬਗੈਰਾ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰੋਂ ਚ ਮੂਰਤਿਆਂ ਬਡਿਆਂ ਕਲਾਪੂਰਣ ਨ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਨੈ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਕਰਸ਼ਣਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਧਵਾਂਸਕ ਹਮਲੇਂ ਕਨੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾ ਕੇਇਆਂ ਗੀ ਬਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੱਜੇ ਦਾ ਏ।

(ਗ) ਦੇਵੀਰੀ ਕੋਠੀ ਗ੍ਰਾਂ ਚ ਗਰੁੜਾਸੀਨ ਵਿ਷ਣੁ ਮੂਰਤਿ

ਇਸ ਬੇ-ਮਸਾਲ ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤਿ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਤੇ ਚੁਰਾਹ (ਚਮਕਾ) ਪਰਗਨਾ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ (ਪ੍ਰਥਮ) ਦੀ ਰਾਨੀ ਮਾਲੀ (ਜੇਹੜੀ ਭਲੇਸੇ ਦੀ ਹੈ) ਨੇ ੧੧੬੦ ਈਂ ਚ ਉਪਰੋਕਤ ਗ੍ਰਾਂ ਚ ਇਕ ਬਾਂਡ ਬਨੋਆਇੈ ਤਥਾਦੇ ਕਨਾਰੇ ਪਰ ਕਰੋਆਈ ਹੈ। ਏਹ ਮੂਰਤਿ ਬੀ ਮੂਰਤਿਕਲਾ ਦਾ ਇਕ ਨੋਕਖਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਏ। ਏਹ ਮੂਰਤਿ ਬਾਸਕ ਦੇਹਰਾ ਆਹਲੀ ਮੂਰਤਿ ਕਨੈ ਮਤਾ ਮੇਲ ਖੰਦੀ ਏ। ਇਸ ਬਾਂਡ ਦੇ ਕੋਲ ਗੈ ੧੧੬੦ ਈਂ ਚ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ (ਪ੍ਰਥਮ) ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਬੀ ਲਖੋਆਧਾ ਹਾ, ਜਿਸ ਕਿਚ੍ਚ ਚਮਕੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਲਲਿਤ ਬਰਮਨ ਨੇ ਬੀ ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਭਰੋਚੇ ਅਕਥਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋਆਏ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰੋਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸੁਵਾਰਧਾਰ ਤੱਥ, ਜੇਹੜੀ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਨਗਰ ਦੇ ਤੱਤ-ਪਛਾਨ ਪਾਸੈ ਏ, ਸੁਵਾ ਨਾਗ ਦਾ ਬਡਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੰਦਰ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਗ ਮੰਦਰੋਂ ਕੋਲਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ ਜੇ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਥਮਾਂ ਗੈ ਨਾਗ-ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭੁਤਵ ਕੈਮ ਰੇਹਾ ਏ। ਵਾਸੁਕੀ ਪੁਰਾਣ, ਜਿਸਦੀ ਰਚਨਾ ਗਾਠੇ ਆਹਲੇ ਨਾਗ-ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਕੁਸੈ ਵਿਵਾਨ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਮਤਾ ਚਿਰ ਪੈਹਲੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਦੇ ਬਿਚ੍ਚ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਨਾਗ-ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਦੇ ਵਾਧਾਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਕਨੈ ਚੱਚਾ ਕੀਤੀ ਗੇਂਦੀ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੈ ਨੇਈ ਇਸ ਕਿਚ੍ਚ ਇਸ ਅੰਚਲ ਦੇ ਲੋਕੋਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਬੀ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਕਨੈ ਚੱਚਾ ਮਿਲਦੀ ਏ। ਸ਼ਵੋ ਪਂ ਅਨਨਤਰਾਮ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਹੋਂਦੇ ਇਸ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਪਾਣਡੂਲਿਪਿ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਨਗਰ ਥਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਿਧੈ ਤਥਾਦੇ ਨੇਕੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਵਾਂ ਕਨੈ ਅਧਿਧਨ ਕਰਿਧੈ ਤੇ ਤਥਾਦੇ ਨੇਕੋਂ ਤੇ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਆਮ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਕਨੈ ਸਰਬਂਧਤ ਹੋਰ ਸਮਗਰੀ ਬੀ ਕਿਟ੍ਠੀ ਕਰਿਧੈ ਪੀ। ਏਚ. ਡੀ. ਡਿਗ੍ਰੀ ਆਸਟੈਂ ਜੇਹੜਾ ਸ਼ੋਧ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਾਹਾ ਕਿਤਾ ਹਾ, ਓਹ ਇਕ ਸਰਾਹਨੇ ਜੋਗ ਕਮਮ ਏ।

ਲਕ਼ਮੀਨਾਰਾਧਣ ਮੰਦਰ

ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਨਗਰ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੰਦਰੋਂ ਚ ਇਸ ਮੰਦਰੈ ਦਾ ਬਡਾ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਥਾਹਰ ਏ। ਇਸੀ ਬਜ਼ੀਰ ਮੰਦਰ ਬੀ ਆਖਦੇ ਨ। ਕੀ ਜੇ ਇਸਦਾ ਨਿਮਾਣ ਬਜ਼ੀਰ ਸੋਬਾਰਾਮ ਨੇ ਕਰੋਆਧਾ ਹਾ, ਇਸਲੇਈ ਇਸੀ ਬਜ਼ੀਰ ਮੰਦਰ ਨਾਂਡ ਕਨੈ ਬੀ ਜਾਨੇਆ ਜਂਦਾ ਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰੋਂ ਦੇ ਅਲਾਵਾ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਨਗਰ ਚ ਤੇ ਇਸਦੇ ਆਸੈ-ਪਾਸੈ ਦੁਆਰਾ ਮੰਦਰ, ਸ਼ਾਰਿਕ ਮੰਦਰ, ਚੰਡੀ ਮੰਦਰ, ਭਦ੍ਰਕਾਲੀ ਮੰਦਰ, ਪਾਰਿਸਥਾਨ ਦਾ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਤੇ ਪਰਨਾਲੇ ਦਾ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਬਗੈਰਾ ਨੇਕਾਂ ਮੰਦਰੋਂ ਦੇ ਅਲਾਵਾ ਕੇਈ ਮਸ਼ਿਜਦਾਂ ਬੀ ਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਨੀਂ ਚ ਜਾਮਾ ਮਸ਼ਿਜਦ ਮਸ਼ਹੂਰ ਏ।

आशा-पति तीरथ

भद्रवाह नगर थमां 15 किलोमीटर दी दूरी पर दक्खन आहली भेठा आशा प्हाडै उपर आशा-पति नांड आहला पवित्र थाहर ऐ, जिसी भद्रवाह दे लोक इक तीरथ आहला लेखा मानता दिंदे न। भेजे दे रौंहने आहले माधोलाला पाधा हुंदा आखना ऐ, जे सराधें दी मस्सेआ आहले दिन भद्रवाह दा हर त्रीए बैरै इक छडी चलदी ऐ, जिस कनै ज्हारां लोक शामल होइयै इक जलूस दी शकली च चलियै रातीं आशा-पति प्हाडै दे उपर इक बडै पानी दे, स्रोत कोल पुज्जियै सराध ते पिंड दान करदे न ते उस्सै दिन वापस आइयै भेजा नगर च रात कटदे न।

कपलास कुंड (कैलाश झील)

भद्रवाह नगर कोला 20 किलोमीटर दी दूरी पर दक्खन पास्सै कपलास कुंड, भद्रवाह अंचल च सभनीं थमां मशहूर धार्मक ते तीरथ स्थानें चा इक ऐ। एहू झील समुंदर तल थमां 7500 फुट्टें दी उचाई पर ऐ। इस झील गी बासकुंड आखदे न, की जे इस बिच्च वासुकी नांगे दा निवास मन्नेआ जंदा ऐ। इस्सै आस्तै इस झीला दिया उत्तर आहलिया भेठा वासुकी नांगे दी मूर्ति बी बराजमान ऐ। इस झीला दे पच्चम आहले पास्सै स्योज-धारा दा मदान गुलमर्ग कनै मकाबला करदा ऐ। स्योज थमां 1½ किलोमीटर चढाई चढऱ्ये दे बाद शेखपद धर नांड आहला सुंदर मदान औंदा ऐ, जिसदी उचाई 800 फुट्टें दे लगभग ऐ। ठीक इसदे पूर्व पास्सै 1½ किलोमीटर दी दूरी पर बासकुंड (कपलास-कुंड) नांड आहली सुंदर झील ऐ। बडे गै भव्य नजारे आहली इस झीला दा व्यास ३वर्ग किलोमीटर दे लगभग ऐ। इस उपर बर्फा दे निकके-निकके तोदे रूणे दे फाहें आहला लेखा तरदे सेही होंदे न। इस झीला दे कंडे पर श्री कृष्ण जनमाष्टमी दे बाद औंने आहली मस्सेआ गी मेला लगदा ऐ। सौन-भाद्रो दे म्हीने च बी इस झीला दे कनारै शिद्दत दी सर्दी होंदी ऐ। मेले आहले दिन इथें पुजने आस्तै दो रस्ते न - (1) स्योज आहले पास्सेआ (2) राम तुन्द आहले पासेआ। आम लोक स्योज आहले रस्ते थमां गै उत्थें पुजदे न, जदके छडी ते छडी कनै चलने आहले शरधालु लोक ते चेले राम तुन्द आहले रस्ते थमां उत्थें पुजदे न। छडियां बी नाल्ही, (भद्रवाह) गाठा (भद्रवाह) ते बलौरा दा औंदियां न। ओह त्रैवै छडियां मेले आहले दिन कोला पैहलिगा रातीं उत्थें पुजी जंदियां न। भद्रवाह ते उसदे आस्सै-पास्सै आहले ग्रां दे शरधालु लोक ते सरकार पास्सेआ मुकर्रर कीते दे ऐहलकार ते कर्मचारी झीला दे

कनारे लक्कडियें, कंबलें ते जडी-बूटियें दी चाही दा इन्ना बधिया इन्तजाम करदे न, जे किसै किसम दी शकेत दी गंजैश गै नेर्ई रौंहदी। शरधालु अगी दे ग्याने चबक्खै बेहियै ते भजन बिसनपते गाई-गाइयै ते चेले, ग्रैहणियें (नागदेवते दे अवेश कनै) दे नृत्त दिक्खी-दिक्खी सारी रात बताई दिंदे न। मेले आहले दिन ज्हारें-बद्धे लोक कोला दा ते दूरै-दूरै थमां आइयै मेले दी रैनक बधांदे न। मस्सेआ आहले दिन बडलै-बडलै गै लोक झीला च डुबकियां लाई-लाई न्हाइयै पुन दे भागीदार बनदे न। पानी इन्ना ठंडा होंदा, जे उसलै मेला कमेटी दे सेवक जडी-बूटी आहली चाही दे गलास शरधालुं दे हत्थें च नेर्ई पकडान, तां उंनेंगी अपने प्राण बचाने बी मुश्कल होई जंदे न। इंनें पंक्तियें दे लेखक गी 1984 ई० च लग्गने आहले मेले च जाने दा मौका मिलेआ हा। अज्ज बी झीला दा ओह नोकखा द्रिश्शा, स्योजा दे मदान च तम्बुं च रात कट्टनी ते चतरफा प्रकृति दे सुहावने नजारे गी दिक्खियै अजीबो-गरीब अनुभूतियें गी प्राप्त करना, बगैरा-बगैरा चेतै करियै बडा नंद अनुभव होंदा ऐ। सचमुच गै कपलास कुंड जां वासुकी कुंड ते उसदे आस्सै-पास्सै दा नोकखा द्रिश्शा सुर्गे आहले द्रिश्शा कोला घट्ट नेर्ई ऐ। सुर्गे आहले द्रिश्शा दी अस छडी कल्पना गै करने आं, जदके वासुकी कुंड आहला द्रिश्शा ते प्रतक्ख नंद देने आहला ऐ।

मेले दे दूए दिन लोक गाठे आहले नाग मंदर दे अग्ने ग्याना बालियै रात-भर जगराता ते कुइड (देकू) नाच करियै देवतें गी ते खास करियै नाग देवतें गी प्रसन्न करदे न। रातीं दे खीरलै पैहर, जिसलै सूरज दियां किरणां प्हाडें दियें चोटियें गी छूहन लगादियां, उसलै ग्याने आहलिया जगह पिच्छे बचे दे डारे उपर चेले छालीं मारी उंदे बिच्चुआं होई-होई इक बडा गै दिल लहाने आहला द्रिश्शा पेश करदे न। केई दुखिये सुआली कण सुट्टी-सुट्टी चेले कोला सुआल पुछदे न ते उसदे मताबक अपने-अपने घरैं च जाइयै मनौतियां वगैरा कार्यवाहियां करदे न।

मेला - पट्ट

नाग-पंचमी आहले दिन स' आं 'लै 3-4 बजे दे लगभग खक्खल म्हल्ले दे मदाने च मेला-पट्ट लगदा ऐ। एहू मेला त्रै दिन तक मतबातर चलदा रौंहदा ऐ। त्रै दिन गै स' आं दे त्रै ते पंज बजे दे दरम्यान उत्थें कुडू नाच बी अयोजत कीता जंदा ऐ। भद्रवाह अंचल च सिर्फ मेला-पट्ट आहले रोज कुडू नाच दा दिनैं अयोजत कीता जंदा ऐ, नेर्ई तां बाकी मौके पर जेहडे बी कुडू नाच कीते जंदे न, ओह सब्बै

ਰਾਤੀਂ ਬੇਲੈ ਗੈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਰਾਤੀਂ ਅਧੋਜਤ ਕੀਤੇ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਕੁਝਡ ਨਾਚੋਂ ਦੇ ਮੌਕੋਂ ਪਰ ਅਗੀ ਦੇ ਗਿਆਨੇ ਬੀ ਬਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਨ, ਜਿੰਦੇ ਚਬਕਖੈ ਕੁਝਡ ਨਾਚ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਜਦਕੇ ਮੇਲਾ-ਪਟ੍ਰ ਦੇ ਦਰਾਨ ਅਧੋਜਤ ਕੀਤੇ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਕੁਝਡ ਨਾਚੋਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਾਨ ਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਚੇਲਾ ਇਕ ਪਿਤਲੂ ਦੀ ਗਾਗਰੀ ਦੇ ਗਲਮੇ ਕਨੈ ਕੇਈ ਰੰਗੈ ਦੇ ਅਨਸੀਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਟਲਲੇ ਲਪੇਟਿਥੈ, ਉਸੀ ਅਪਨੇ ਸਿਰੈ ਤੱਫ਼ਰ ਰਕਖਿਥੈ ਚੁਕਾਕਾਰ ਸਥਤਿ ਚ ਨਚਦਾ ਏ। ਉਸਦੇ ਚਬਕਖੈ ਬੜ੍ਹਾ ਗੋਲਕਾਰ ਧੇਰਾ ਬਨਾਇਥੈ ਜਿਸਲੈ 50-60 ਆਦਮੀ (ਜਵਾਨ ਗਭਰੂ ਤੇ ਅਥਕਡ) ਕੁਝੁ ਨਾਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਨ, ਉਸਲੈ ਇਕ ਐਸਾ ਦਿਲ-ਲੁਹਾਵਨਾ ਤੇ ਨੋਕਖਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਤੱਫ਼ਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਜਿਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਬੀ ਨਾਮੁਮਕਨ ਏ।

ਇਸ ਮੇਲਾ-ਪਟ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਨੇ ਦੀ ਬੀ ਇਕ ਨੋਕਖੀ ਕਹਾਨੀ ਏ। ਆਖਦੇ ਨ ਸੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜਕਾਲ ਚ ਭਦਰਵਾਹ ਦਾ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ (ਤ੃ਤੀਅ) ਹਾ। ਓਹ ਬੜਾ ਨਾਗ-ਭਕਤ ਹਾ। ਸਾਲੈ ਚ ਇਕ ਬਾਰੀ ਜਿਸਲੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਦਾ ਹਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਾਰੋਂ ਰਾਜੋਂ ਦੇ ਰਾਜੋਂ ਗੀ ਤੱਫ਼ਸ਼ਿਤ ਹੋਨਾ ਨਿਹਾਯਤ ਜੁਝੀ ਹੋਂਦਾ ਹਾ ਤੇ ਅਪਨੀ-ਅਪਨੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਰਜ ਕਰੋਆਨੀ ਹੋਂਦੀ ਹੀ। ਏਹ ਬੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਹਾ, ਜੇ ਦਰਬਾਰ ਬਿਚ ਪੁਜਿਯੈ ਹਰ ਇਕ ਰਾਜੇ ਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਗੋਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਥੈ ਸਲਾਮ/ਅਦਾਬ-ਅਰਜ ਕਰਨਾ ਪੈਂਗ। ਇਕ ਬਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਚ ਜਿਸਲੈ ਭਦਰਵਾਹ ਦਾ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਬੀ ਪੈਹਲੀ ਬਾਰੀ ਦਿਲੀ ਪੁੜਾ, ਤਾਂ ਉਸੀ ਬੀ ਦਰਬਾਰ ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਥੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਗੋਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਥੈ ਅਦਾਬ-ਅਰਜ ਕਰਨੇ ਬਾਂਹੈ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸਮਝਾਏ ਗੇ। ਦਰਬਾਰ ਆਹਲੇ ਦਿਨ ਜਿਸਲੈ ਨਾਗਪਾਲ ਤੱਥੋਂ ਪੁੜਾ ਤਾਂ ਤੁਨੈ ਉਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕੀਤੇ ਬਾਂਹੈ ਗੈ ਅਪਨੀ ਕੁਝੀ ਮਲਲੀ ਤੇ ਬੇਹੀ ਗੇਆ। ਉਸਦੀ ਓਹ ਹਰਕਤ ਦਿਕਿਖਿਥੈ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰਿਂ ਗੀ ਬੀ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੀ ਛੜਾ ਬੁਰਾ ਗੈ ਨੇਈ ਲਗਾ, ਬਲਕੇ ਤੁਨੇਂਗੀ ਉਸ ਤੱਫ਼ਰ ਕ੍ਰੋਧ ਬੀ ਆਯਾ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਉਸੀ ਉਸਦੀ ਹਰਕਤ ਲੇਈ ਤਗਡੀ ਸ'ਜਾ ਦੇਨੇ ਦੀ ਬੀ ਸੋਚਨ ਲਗੀ ਪੇ, ਪਰ ਇਕ ਸਮਝਦਾਰ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜੇ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਗੀ ਇਕ ਬਾਰੀ ਸਮਝਾਇਥੈ ਇਕ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਦੇਨਾ ਚਾਹਿਦਾ ਤੇ ਕਨੈ ਗੈ ਉਸਦੇ ਆਸਤੈ ਦਰਬਾਰ ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਢਾਰ ਦੇ ਬਜਾਏ ਇਕ ਦੁਆਰੀ ਹੋਨੀ ਚਾਹਿਦੀ, ਤਾਂ ਜੇ ਅੰਦਰ ਆਂਦੇ ਮੌਕੈ ਉਸੀ ਮਜਬੂਰ ਹੋਇਥੈ ਅਪਨਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਨਾ ਪਵੈ। ਦੂਏ ਦਿਨ ਜਿਸਲੈ ਓਹ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਆਰੀ ਬਿਚੈਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਤੁਨੈ ਅਪਨਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਥੈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਦੇ ਬਜਾਏ ਪੈਹਲੈਂ ਅਪਨੇ ਪੈਰ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ। ਉਸਦੀ ਏਹ ਹਰਕਤ ਦਿਕਿਖਿਥੈ ਅਕਬਰ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਅਗ-ਬਬੂਲਾ ਹੋਈ ਗੇ ਤੇ ਉਸਗੀ ਸ'ਜਾ-ਮੌਤ ਦੇਨੇ ਦੀ ਸੋਚਨ ਲਗੀ ਪੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਇਕ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨੇ ਏਹ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜੇ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਗੀ ਇਕ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਦੇਇਥੈ ਆਖੇਆ ਜਾ ਜੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਆਇਥੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲਾ ਅਪਨੀ

ਗਲਤੀ ਲੇਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੈ, ਨੇਈ ਤਾਂ ਮਰਨੇ ਆਸਤੈ ਤਧਾਰ ਹੋਈ ਜਾ। ਜਿਸਲੈ ਤ੍ਰੀਏ ਦਿਨ ਬੀ ਨਾਗਪਾਲ ਬਾਰੀ ਆਹਲੇ ਰਸਤੈ ਅਪਨੇ ਪੈਰੋਂ ਗੀ ਗੈ ਪੈਹਲੈਂ ਅੰਦਰ ਬਾਡਿਥੈ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਆ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮੇਤ ਸਭਨੀਂ ਦਿਯਾਂ ਅਕਖੀਂ ਰੋਹੈ ਕਨੈ ਲਾਲ ਹੋਈ ਗੇਇਥੈਂ ਤੇ ਜਿਸਲੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮੇਤ ਸਭਨੈ ਤਸੀ ਧਮਕਾਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਤਥਾਂ ਉਸ ਦਿਯਾ ਪਗਾ ਬਿਚਾ ਇਕ ਫਿਨਗਰ ਨਾਗ ਅਪਨੀ ਫਿਨ ਸੁਆਕਿਥੈ ਖਡੋਈ ਗੇਆ। ਉਸੀ ਦਿਕਿਖਿਥੈ ਕਿਆ ਅਕਬਰ ਤੇ ਕਿਆ ਤਥੈਂ ਬੈਠੇ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਰਬਾਰੀ, ਸਭਨੋਂ ਦੇ ਡਰ ਕਨੈ ਪਰਸੀਨੇ ਛੁਡਕਨ ਲਗੀ ਪੇ ਤੇ ਓਹ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਗੀ ਹਤਥ ਜੋਡਿਥੈ ਆਕਖਨ ਲਗੇ ਜੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਿਥੈ ਨਾਗ ਗੀ ਅਪਨੀ ਪਗਾ ਚ ਛਪੈਲੀ, ਰਕਖੋ। ਤੁਂਦੀ ਬਿਨਤੀ ਮਨਿਧੈ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਨੇ ਤੁਅਂ ਆਂ ਗੈ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਨੈ ਨਾਗਰਾਜ ਹੋਰ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਦੀ ਪਗਾ ਚ ਫਹੀ ਛਘੀ ਗੇ। ਉਸ ਚਮਤਕਾਰੀ ਘਟਨਾ ਕੋਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਥੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਗੀ ਨੇਕੇ ਰੰਗੋਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਾਪ੍ਥੇ ਤੇ ਸੁਨ੍ਹੇ ਦੇ ਗੈਹਨੈਂ ਦੇਇਥੈ ਸਮਾਨਤ ਕਰਿਥੈ ਭਦਰਵਾਹ ਗੀ ਬਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ ਦੀ ਉਸ ਆਲੋਕਕ ਵਿਜਿਤ ਦੀ ਯਾਦਗਿਰੀ ਚ ਗੈ ਏਹ ਮੇਲਾ-ਪਟ੍ਰ ਹਰ ਸਾਲ ਭਦਰਵਾਹ ਦੇ ਲੋਕੋਂ ਦੁਆ ਆਧੋਜਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਸਾਂਸਕ੍ਰਤਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਗਤਿਵਿਧਿਆਂ

ਭਦਰਵਾਹ ਅੰਚਲ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿਥੈਂ ਅਪਨਿਯੋਂ ਧਾਰਮਕ ਆਸਥੇਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਬਡੇ ਕਟੂਰ ਤੇ ਸਮਰਪਤ ਨ, ਤਥੈਂ ਗੈ ਓਹ ਅਪਨੀ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਤੇ ਭਾਸਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਉਸ ਬਿਚ ਅਪਨਾ ਸਾਹਿਤਿ ਲਿਖਨੇ ਚ ਬੀ ਬਡੇ ਜਾਗਰੂਕ ਤੇ ਗਮ੍ਬੀਰ ਨ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਚ ਬਿਓਰਾ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਏ:-

(i) ਮਿਥ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ

ਭਦਰਵਾਹੀ ਲੋਕੋਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਤੇ ਭਾਸਾ ਦਾ ਬੜਾ ਸਮੂਛ ਇਤਿਹਾਸ ਏ। ਦੂਏ ਲਫ਼ਜ਼ੋਂ ਚ ਇੰਦਾ ਸ਼ਰਬਨਧ ਵੈਦਕ ਕਾਲ ਕਨੈ ਮਤਾ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਏ। ਵੈਦਕ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਦੇ ਕਨੈ-ਕਨੈ ਗੈ ਇਥੈਂ ਤ੍ਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਚ ਨਾਗ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਬੀ ਜਮੀ। ਬਾਦ ਚ ਓਹ ਇਨੀ ਫਲੀ-ਫੁਲੀ ਜੇ ਤਨ ਇਸ ਅੰਚਲ ਚ ਅਪਨਾ ਪੂਰਾ ਰਾਜ ਕੈਮ ਕਰਿਥੈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਚ ਬੀ ਅਪਨਾ ਕਬਾ ਕਰੀ ਲੇਆ। ਤਥਾਂ ਥਮਾਂ ਪੈਹਲੈਂ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਗਨਧਰਵ, ਸਿਦ਼ਹ, ਕਿਨਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆਧਰੋਂ ਦਾ ਬੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਾ। ਸਿਦ਼ਹਰਾਜ ਜੀਮੂਤ ਕੇਤੁ ਅਗਰਚੇ ਆਪੂ-ਬੜਾ ਸ਼ਿਵ-ਭਕਤ ਹਾ, ਪਰ ਤਥਾਂ ਪੁਤਰ ਜੀਮੂਤ ਵਾਹਨ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਢੁ ਦੇ ਮਤ ਕੋਲਾ ਮਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹਾ। ਤੁਨੇਂ ਦਿੱਨੋਂ ਗੈ ਗਰੂਡ ਤਥਾਂ ਲਾਕੈ ਚ ਆਇਥੈ ਮਨਮਾਨੇ ਢੰਗੈ ਕਨੈ ਨਾਗੋਂ ਗੀ ਮਾਰਿਥੈ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹਾ। ਖੀਂਕ ਇਕ ਦਿਨ ਨਾਗੋਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਵਾਸੁਕ, ਨਾਗ ਨੇ ਗਰੂਡ ਗੀ ਸਮਝਾਇਥੈ ਤਥਾਂ ਕਨੈ ਸਮਝੋਤਾ ਕੀਤਾ, ਜੇ ਅਗੋਂ ਕੋਲਾ ਗਰੂਡ ਸਿਰਫ ਰੋਜ਼ੈ ਦਾ ਇਕ ਨਾਗ ਗੈ ਮਾਰਾ ਕਰਗ। ਗਰੂਡ ਤਥਾਂ ਅਪਨੀ

ਮतਾਬਕ ਰੋਜ ਇੱਕੈ ਨਾਗੈ ਗੀ ਮਾਰਿਥੈ ਖਾਨ ਲਗਾ। ਤਉ ਸਿਲਸਿਲੇ ਚ ਇਕ ਦਿਨ ਜਿਸਲੈ ਸ਼ਾਂਖਚੂਡ ਨਾਂਡ ਆਹਲੇ ਨਾਗੈ ਦੀ ਬਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਤਉ ਸਦੀ ਮਾਂ ਬਡੀ ਰੋਨ ਲਗੀ। ਤਉ ਰੋਨ ਸੁਨਿਯੈ-ਜੀਮੂਤਵਾਹਨ ਸਿਛ ਗੀ ਬਡੀ ਦਿਆ ਆਈ ਤੇ ਤਉ ਆਖੇਆ, ਮਾਂ ਤੂ ਮਤ ਰੋ, ਤੈਰੈ ਪੁਤਰੈ ਦੇ ਥਾਹਰ ਮੌਂਗ ਗੁਰੂ ਅਗੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਜਨਨਾ। ਬਾਸਕੁਂਡ ਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਾਂਖ ਪਢ਼ਰ ਦੇ ਮਦਾਨ ਚ ਜਿਸਲੈ ਸ਼ਾਂਖਚੂਡ ਦੇ ਲਾਬਾਸ ਬਿਚ ਜੀਮੂਤਵਾਹਨ ਗੀ ਦਿਕਿਖਿਧੈ ਭਲੇਖੈ ਕਨੈ ਗੁਰੂ ਤੁਸੀ ਖਾਨ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਤਉ ਸਦੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਖਾਲ੍ਹ ਤਉ ਸਦੀ ਪਤਨੀ ਮਲਪਰਤੀਂ ਦੇ ਅਗੋਂ ਪੈਈ, ਜਿਸੀ ਦਿਕਿਖਿਧੈ ਓਹ ਕਰਲਾਈ-ਕਰਲਾਈ ਰੋਨ ਲਗੀ। ਜਿਸਲੈ ਗੁਰੂ ਗੀ ਏਹ ਪਤਾ ਚਲੇਆ ਜੇ ਜਿਸੀ ਓਹ ਖਾਡ ਕਰਦਾ ਏ, ਓਹ ਤੇ ਨਾਗ ਨੇਈ ਏ, ਬਲਕੇ ਸਿਛ ਕੁਮਾਰ ਏ, ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਬਡਾ ਪਚ਼ਾਂਤਾਡ ਹੋਆ ਤੇ ਤੁਝੁ ਤੁਸੀ ਝਾਡ ਛੋਡੀ ਦਿਤਾ, ਜਿਸੀ ਬਾਦ ਚ ਦੁਗਾ ਭਗਵਤੀ (ਭਦ੍ਰਕਾਲੀ) ਨੇ ਅਮ੃ਤ ਛਿਡਕਿਧੈ ਜੰਦਾ ਕਰੀ ਦਿਤਾ। ਤਉ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬੀ ਪ੍ਰਤਿਜ਼ਾ ਕੀਤੀ ਜੇ ਅਗੋਂ ਆਸਟੈ ਓਹ ਨਾਗੈ ਦੀ ਹਤਿਆ ਨੇਈ ਕਰਾ ਕਰਗ। ਤਉ ਘਟਨਾ ਦੇ ਬਾਦ ਤਉ ਲਾਕੇ ਚ ਨਾਗ ਜਾਤੀ ਫਲਨ-ਫੁਲਨ ਲਗੀ ਹੈ। ਨਾਗ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪੈਹ੍ਹਲਾ ਰਾਜਾ ਨਾਗਪਾਲ (ਪ੍ਰਥਮ) ਬਡਾ ਪ੍ਰਸਿਛਦ ਹਾ। ਦੂਆ ਨਾਗ-ਰਾਜਾ ਤੇ ਤਉ ਕੋਲਾ ਬੀ ਮਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹਾ, ਜਿਨ ਬਾਦਸਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਚ ਜਾਇਧੈ ਅਪਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਸ਼ੇਅ ਤੇ ਅਕਬਰ ਕੋਲਾ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਿਥੈ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਨਾਂਡ ਤੁਚਾ ਕੀਤਾ ਹਾ।

ਨਾਗ-ਰਾਜੇ ਦੇ ਬਾਦ ਇਤ੍ਥੋਂ ਕਿਸਾ ਚਿਰ ਚਮਕੇ ਆਹਲੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਰੇਹਾ ਤੇ ਤਉ ਦੇ ਬਾਦ ਕਿਸਾ ਚਿਰ ਸਿਕਖੇਂ ਦਾ ਤੇ ਤਉ ਦੇ ਬਾਦ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਡੋਗਰਾ ਰਾਜੇਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਈ ਗੇਆ। ਜਿਤ੍ਥੋਂ ਤਕ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਅੰਚਲ ਚ ਸਾਂਸਕ੃ਤਕ ਪਰਮਪਰਾ ਦਾ ਸਰਬਾਂਧ ਏ, ਤਉ ਬੀ ਤੁਝਲ ਇਤਿਹਾਸ ਏ। ਇਤਥੁਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰੋਂ ਦੀ ਵਾਸਤੁ-ਕਲਾ, ਤੁਝੇ ਅੰਦਰ ਸਥਾਪਤ ਮੂਰਿੰਧਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਿਲਧ-ਕਲਾ ਦੇ ਅਦਭੂਤ ਨਮੂਨੇਂ ਅਪਨਾ ਖਾਸ ਮਕਾਮ ਰਖਦੇ ਨ। ਇਂਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਤਥੁਆਂ ਦੀ ਨੂਤ੍ਯ ਤੇ ਸੰਗੀਤ-ਕਲਾਂ ਬੀ ਅਪਨਾ ਟਕਾਹਦਾ ਥਾਹਰ ਰਖਿਦਿਆਂ ਨ। ਇਸ ਅੰਚਲ ਦਾ ਕੁਝੁ (ਫੇਕੂ) ਲੋਕ-ਨਾਚ ਤੇ ਇਨਾ ਆਕਰਿਤਿ ਤੇ ਮਨ-ਲੁਭਾਵਨਾ ਏ, ਜਿਸੀ ਦਰਸਕ -ਦਿਖਦੇ ਮੌਕੇ ਅਪਨੀ ਸੁਧ-ਬਧ ਬੀ ਭਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਵਾ ਘੁਰੇਈ ਲੋਕ-ਨਾਚ (ਕਨਚੀਥ ਤਥਹਾਰੇ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ) ਗੋਜਰੀ ਲੋਕ-ਨਾਚ, ਢਾਗੀ ਲੋਕ-ਨਾਚ, ਗਵੀ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਤੇ ਸੋਹਾਡੀ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਬਗੈਰ ਨੇਕਾਂ ਨਾਚ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਅੰਚਲ ਦੀ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨ। ਇਸ ਅੰਚਲ ਚ ਜਾਮ੍ਮੂ ਸੰਭਾਗ ਆਹਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਗੈ ਤਥਹਾਰ ਬਡੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਕਨੈ ਮਨਾਏ ਜਂਦੇ ਨ।

(ii) ਇਸ ਅੰਚਲ ਦੀ ਭਦ੍ਰਵਾਹੀ ਭਾਸਾ ਦਾ ਸਰਬਾਂਧ ਬੀ ਵੈਦਕ ਸਾਂਸਕ੃ਤ ਕਨੈ ਮਨੇਅ ਜਂਦਾ ਏ। ਮਥੂਰ ਭਾਸਾ ਵਿਜ਼ਾਨੀ ਡਾਂ ਸਿਦ਼ਹੇਵਰ ਵਰਮਾ ਹੁੰਦੇ ਮਤਾਬਕ, ਭਦ੍ਰਵਾਹੀ

ਭਾਸਾ ਚ ਵੈਦਕ ਸਾਂਸਕ੃ਤ ਦੇ ਕੇਈ ਸ਼ਬਦ ਹਾਲਲੀ ਬੀ ਮਜੂਦ ਨ ਤੇ ਕਨੈ ਇਸ ਭਾਸਾ ਨੇ ਸਾਂਸਕ੃ਤ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਸਿੱਹਲੀ ਭਾਸ਼ੇਂ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੜ੍ਹ ਗੀ ਹਾਲਲੀ ਤਕ ਅਪਨੇ ਅੰਦਰ ਸਾਂਭਾਲੀ ਰਕਖੇ ਦਾ ਏ। ਕੇਇਥੋਂ ਵਿਦਵਾਨੇਂ ਦਾ ਆਖਨਾ ਏ ਜੇ ਇਸ ਭਾਸਾ ਦੀ ਪੈਹ੍ਹਲੀ ਅਪਨੀ ਲਿਪੀ ਬੀ ਹੋਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤਉ ਪ੍ਰਚਲਨ ਬੰਦ ਹੋਈ ਜਾਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਇਸਦੇ ਆਸਟੈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ-ਲਿਪਿ ਦਾ ਗੈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀ ਦਿਤਾ ਗੇਆ।

ਇਸ ਭਾਸਾ ਦਿਵਾਂ ਤੁਝੁ ਆਸਟੈ ਸਾਰਿਆਂ ਧਵਨਿਆਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪਿ ਆਹਲਿਆਂ ਗੈ ਨ, ਪਰ ਏਹ ਸਜ਼ਤ ਧਵਨਿਆਂ ਤੁਝੇ ਇਲਾਵਾ ਬੀ ਨ :— “ਟਲ, ਟਲ, ਟਲ, ਚ, ਛ, ਜ, ਤੇ ਝ” ਏਹ ਤਥ ਬੀ ਧਧਾਨ ਦੇਨੇ ਜੋਗ ਏ ਜੇ ਭਦ੍ਰਵਾਹੀ ਭਾਸਾ ‘ਓ’ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਸਾ ਏ।

(iii) ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਨਾਗ-ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ

ਜਿਸਲੈ ਅਸ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਸਾਹਿਤਿ ਰਚਨੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਖੋਜ-ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੇ ਆਂ ਤਾਂ ਅਸੋਂਗੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਚ ਸਾਂਸਕ੃ਤ ਬਿਚਚ ਰਚੀ ਦੀ ਵਾਸੁਕੀ-ਪੁਰਾਣ ‘ਸੀਰਿਕ’ ਆਹਲੀ ਇਕਕੈ ਕ੃ਤਿ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ। ਭਾਏਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਗੀ ਪੁਰਾਣ ਨਾਂਡ ਦਿਤੇ ਦਾ ਏ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਕੁਲ ਸੰਖਾ 504 ਗੈ ਏ। ਇਸਲੇਈ ਸਾਫ ਏ ਜੇ ਏਹ ਸਾਫੇ ਠਾਹਰੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਬਿਚਚਾ ਇਕ ਬੀ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੇਈ ਕਰੀ ਸਕਦਾ ਏ, ਕੀ ਜੇ ਤੁਝੁ ਸੰਭਨੀਂ ਪੁਰਾਣੋਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਹਰ ਲਿਹਾਜ ਕਨੈ ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਚ ਮਤਾ ਬੜ੍ਹਾ ਏ। ਤਾਂ ਬੀ ਏਹ ਗਲਲ ਖੁਸ਼ੀ ਆਹਲੀ ਏ, ਜੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਚ ਨਾਗ-ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਗੀ ਤਜਾਗਰ ਕਰਨੇ ਆਸਟੈ ਕੁਸੈ ਸਾਂਸਕ੃ਤ ਵਿਦਵਾਨੁ ਨੇ ਇਸਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। 1983 ਈਂਠ ਚ ਪਂਠ ਮੂਲਰਾਜ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਇਸਦਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਛਾਪਿਧੈ ਸਮਾਜ ਤੁਪਰ ਬਡਾ ਤਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹਾ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ਵਾਂ ਪਂਠ ਅਨੱਤਰਾਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਵਾਸੁਕੀ-ਪੁਰਾਣਮ् (ਸਮੀਕਸ਼ਾਤਮਕ ਸਮਾਦਨਮ) ਸ਼ੀਰਿਕ ਕਨੈ ਇਕ ਸ਼ੋਧ-ਪ੍ਰਬਨਧ ਲਿਖਿਧੈ ਰਾ਷ਟ੍ਰੀਧ ਸਾਂਸਕ੃ਤ ਸੰਸਥਾਨ, ਦਿਲੀ, ਥਮਾਂ ਪੀ. ਏਚ. ਡੀ. ਵੀ ਤਪਾਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕਨੋ-ਕਨੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰਿਯਤਮ ਕੁਣਾ ਨੇ ਬੀ ਵਾਸੁਕਿ-ਪੁਰਾਣ ਨਾਂਡ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਿਥੈ ਇਸਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਅੰਚਲ ਚ ਨਾਗ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਦਾ ਮੁੰਡ-ਸਿਰਾ ਤੁਪਣੇ ਦਾ ਸਹਾਨੇ ਜੋਗ ਕਮਮ ਕੀਤਾ ਹਾ। ਵਾਸੁਕਿ-ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਭਦ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਸਾਂਦਰਭ ਚ ‘ਕਾਕਾ ਭਾਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ’ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਬੀ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਠੋਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨੇਈ ਤਪਲਬਧ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚ ਕਿਸਾ ਬੀ ਆਖਨਾ ਕਠਨ ਏ।

(ਕ) ਮਿਧਾਂ ਗਾਥੀਰ ਚਨਦ

ਵਾਸੁਕਿ-ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਬੀ ਕਿਆ ਤੁਝੁ ਨੇਂ ਦਿੰਦੇ ਬੀ ਕੁਸੈ ਕਵਿ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਾਂਸਕ੃ਤ ਭਾਸਾ ਚ ਜਾਂ ਭਦ੍ਰਵਾਹੀ ਬੋਲਲੀ ਚ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨੇਈ ? ਇਸ ਬਾਰੇ

ਚ ਕੋਈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਨੇਈ ਮਿਲਦੀ। ਹਾਂ, ਸਤਾਹਰਮੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਖੀਰ ਚ ਮਿਧਾਂ ਗਾਥੀਰ ਚਨਦ ਨਾਂਡ ਦੇ ਕਵਿ ਨੇ ਭਦਰਵਾਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਕਵਿਤਾ-ਰਚਨਾ ਕਰਿਯੈ ਅਪਨੇ ਆਪ ਗੀ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੈਹਲਾ ਕਵਿ ਹੋਨੇ ਦਾ ਗੈਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹਾ। ਕਵਿ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦਿਧਾਂ ਕਿਸਾ ਪੰਕਿਤਿਆਂ ਕਾਬਲੇ-ਗੈਰ ਨ : -

ਚਮ੍ਮੇ ਮਿੱਤੀ ਲੇਈ-ਲੇਈ, ਘਰੀ ਤਾਂ ਕੋਲਹੇਰੇ ਲੇਈ।

ਏਤਰਧੀਂ ਨਾ ਮੈਲ ਨਿਸ਼ਿਸ਼ੇ, ਬੇਰੀਏਂ ਨਹਾਨੇ ਸੇਈ।

(ਖ) ਪੰਠ ਗੌਰੀਸ਼ਾਂਕਰ

1928 ਈਂਡ ਚ ਭਦਰਵਾਹ ਦੇ ਸੰਸਕ੃ਤ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਪੰਠ ਗੌਰੀਸ਼ਾਂਕਰ ਹੋਈ ਭਦਰਵਾਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਸ਼੍ਰੀ ਮਦਗਵਤਗੀਤਾ ਦਾ ਪਦਯਾਤਮਕ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਿਯੈ ਬਡਾ ਸਰਾਹਨੇ ਜੋਗ ਕਮਮ ਕੀਤਾ ਹਾ। ਤਾਂਨੇ ਕਨੈ-ਕਨੈ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਬੀ ਦੇਇਂਦੀ ਅਪਨੀ ਰਚਨਾ ਗੀ ਹੋਰ ਮਤਾ ਜਨੋਪਧੋਗੀ ਬਨਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਤਦਾਹਰਣ ਲੇਈ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਅਨੁਵਾਦ ਸਮੇਤ ਇਤਥੀਂ ਤਫ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਐ -

ਸੰਸਕ੃ਤ “- ਨੈਨ ਛਿਨਦਿਨਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਣਿ ਨੈਨ ਦਹਤਿ ਪਾਵਕ:।

ਨ ਚੈਨ ਕਲੇਦ੍ਯਾਨਤਯਾਪੋ ਨ ਸ਼ੋ਷ਧਤਿ ਮਾਰੂਤ:। ਸ਼੍ਰੀਗੀਤਾ ੨/੨੩

ਭਦਰਵਾਹੀ-ਅਨੁਵਾਦ-

ਏਸ ਆਤਮਾਏਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨ ਕਟੁਣ्। ਪਾਣਿ ਨ ਸੇਲਨ् ਮਾਂਏ ਦੋਗ-ਟਲਟੁਣ੍।

ਬਾਤੋਂ ਸੌਂਇ ਭੀ ਏਹ ਨ ਸ਼ੁਕੇ। ਬਲਤੀ ਅਗਗਮਿ ਏਸ ਨਾਂ ਫੁਕੇ ॥੨੩॥

(ਗ) ਮਾਸਟਰ ਚੂਨੀਲਾਲ

ਪੰਠ ਗੌਰੀ ਸ਼ਾਂਕਰ ਦੇ ਬਾਦ ਭਦਰਵਾਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਵਿ ਮਾਸਟਰ ਚੂਨੀਲਾਲ ਦਾ ਨਾਂਡ ਆਂਦਾ ਐ। ਇੰਦੀ ਜਨਮ ਕੁਣਠਾਨ ਘਰਾਨੇ ਚ ਵਿੱਠ ਸੰਵਤ੍ 1954 ਦੇ ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 2 ਤਰੀਕਾ ਗੀ ਹੋਆ ਹਾ। ਮ੃ਤ੍ਯੁ 1966-67 ਈਂਡ ਚ ਹੋਈ ਹੀ। ਭਦਰਵਾਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਕਾਵਿ ਸ੍ਰਜਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਚ ਇੰਨੇ ਗੈ ਸ਼ਵੇਈ ਅਰੰਥੇ ਚ ਹੋਰਨੀਂ ਕਵਿਧੀਂ ਆਸਟੈਂ ਬੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਕਮਮ ਕੀਤਾ ਹਾ। ਭਾਏਂ ਇੰਨੇ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਸੰਗ੍ਰੰਹ ਨੇਈ ਛਾਪੇਅਾ, ਪਰ ਤਾਂ ਬੀ ਇੰਦਿਧਾਂ ਨੇਕੇਂ ਵਿਸ਼ਨਾਂ ਤੱਥ ਕੇਈ ਕਵਿਤਾਂ ਮਿਲਦਿਧਾਂ ਨ। ਤਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਏਹ ਕਵਿਤਾਂਸਾਂ ਵਿਚਾਰਨੇ ਜੋਗ ਨ -

ਨਾਗ ਬਾਸਕਾ ਹੋ!

ਪਤ ਇਸੀ ਰੇਖਾਂ ਢਾਰੀ ਢਾਰੀ, ਬਾਸਕਾ-ਨਾਗ ਬਾਸਕਾ ਹੋ!

ਤਚੀ ਢਾਰੀ ਤੇਰੀ ਬਾਸ, ਤੇਠੇ ਨਵ ਅਹੇ ਕਮਲਾਸ।

ਨਾਗ ਬਾਸਕਾ ਹੋ!

(ਘ) ਜਾਨ ਮੋਹਮਦ ਤਿਸ਼ਨਾ

ਇਸ ਕਵਿ ਦਾ ਜਨਮ 1923 ਈਂਡ ਚ ਕੋਟਲੀ ਗ੍ਰਾਂ ਚ (ਭਦਰਵਾਹ ਦੇ ਕੋਲ) ਹੋਆ ਹਾ। ਇਸ ਕਵਿ ਨੇ ਭਦਰਵਾਹੀ ਚ ਕਵਿਤਾ ਰਚਿਯੈ ਅਪਨੀ ਖਾਸ ਪਨਛਾਨ ਬਨਾਈ ਹੀ, ਖਾਸ ਕਰਿਯੈ ਭਦਰਵਾਹੀ ਚ ਗਜ਼ਲਾਂ ਲਿਖਿਯੈ ਇੰਨੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੈਹਲਾ ਗਜ਼ਲਕਾਰ ਖੁਆਨੇ ਵਾਲੇ ਗੈਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹਾ। ਇੰਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਿਸਾ ਬੰਦ ਇਤਥੀਂ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨ : -

ਕਵਿ ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਿਯਤਮਾ ਗੀ ਸਮਭੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਆਖਦਾ ਐ-

ਲੌ ਸ਼ੁਕਾਤੇ ਖਾਲ ਤੇਰੇ ਤੇਰੇ ਮੰਂ, ਏਪੂ-ਏਪੂ ਜ਼ਰੋਈ ਜਾਂਗਲਧੇਰੋ ਮੰਂ।

ਏਛੀ ਲੇਡਿਚਨ ਜਤਾਲੀ ਏਪੂ ਮਜਾਮੀ, ਮਨੇ ਤਾਂ ਦੇਨੀ ਦੇਤੇ ਪੇਰੋ ਮੰਂ॥

ਅਰਥਾਤ् - ਤੇਰਾ ਚੇਤਾ ਮਿਗੀ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਰੌਹਦਾ ਐ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਚ ਦੋਸ਼ ਤੇ ਮੇਰਾ ਗੈ ਐ, ਕੀ ਜੇ ਏਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮੌਂ ਆਪੂ ਗੈ ਬਨਾਈ ਦੀ ਐ। ਜਿਸਲੈ ਅਕਖੀਂ ਕਨੈ ਅਕਖੀਂ ਮਿਲਿਯੈ ਪ੍ਰੇਮ ਦਿਧਾਂ ਗਲਲਾਂ ਕਰਦਿਧਾਂ ਨ, ਤਾਂ ਮਿਗੀ ਅਪਨੇ ਮਨੇ ਦਾ ਪੈਹਾ ਦੇਨਾ ਪੌਂਦਾ ਐ।

1983 ਈਂਡ ਚ ਭਦਰਵਾਹ ਦੇ ਗਾਠਾ ਮਹਲਲੇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਹਂਸਰਾਜ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਰਾਮਚਰਿਤਮਾਨਸ ਦੇ ਬਾਲ ਕਾਣਡ ਤੇ ਅਧੋਧਾ ਕਾਂਡ ਦਾ ਭਦਰਵਾਹੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਦੋਹੇਂ ਤੇ ਚਪਾਇਥੇਂ ਚ ਸ਼ਬਦਾਨੁਵਾਦ ਕਰਿਯੈ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਇਕ ਹੋਰ ਨੋਕਖਾ ਕਮਮ ਕਰਿਯੈ ਦਸ਼ੇਅਾ ਐ।

ਇੰਨੇ ਤਪਰੋਕ ਕਵਿਧੀਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਭਦਰਵਾਹ ਚ ਪੰਠ ਈਂਥਰ ਚੰਦ, ਲਾਲ ਚੰਦ, ਕਵਿ ਲੇਖਰਾਜ, ਪੰਠ ਮੁਰਲੀਧਰ ਦੱਤ, ਬਾਲਕੁਣਾ ਚੌਹਾਨ, ਰਸਾਜਾਵਦਾਨੀ (ਉਰ੍ਦੂ ਕਵਿ) ਤੇ ਤੁਮਰ ਚੰਦ ਹਿਤੇਬੀ ਬਗੈਰਾ ਨੇਕਾਂ ਕਵਿ ਨ। ਇੰਧਾਂ ਗੈ ਗਦ੍ਯ ਲੇਖਕੋਂ ਚ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਧੀ ਲਾਲ ਪਾਧਾ ਪ੍ਰੋਠ ਪ੍ਰਿਯਤਮ ਕੁਣਾ ਕੈਲ ਤੇ ਪ੍ਰੋਠ ਸ਼ਿਵਕੁਮਾਰ ਬਗੈਰਾ ਦੇ ਨਾਂਡ ਤੁਲਲੇਖਨੀਧ ਨ। ਮਾਧੀਲਾਲ ਪਾਧਾ ਨੇ - ‘ਭਡਲਾਈ ਤੇ ਭਡਲਾਈ’ ਤੇ ਲੌਹਕੀ ਭਦਰਵਾਹੀ ਪੁਸ਼ਟਕ ਰਚਿਯੈ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਸਾਗਰੋਸਾਰ ਕੀਤੇ ਦਾ ਐ।

ਅਜਾ-ਕਲ ਭਦਰਵਾਹ ਨਗਰ ਚ ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬੀ ਚਲਾ ਕਰਦਾ ਐ, ਜਿਸ ਕਨੈ ਭਦਰਵਾਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਭਦਰਵਾਹੀ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਬਗੈਰਾ ਗੀ ਬਡਾ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲਾ ਕਰਦਾ ਐ।

ਭਦਰਵਾਹੀ ਲੋਕੋਂ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ

(ਕ) ਭਦਰਵਾਹੀ ਅੰਚਲ ਚ ਕੀ ਜੇ ਹਿਨ੍ਦੂ ਮੁਸਲਿਮਾਨ ਤੇ ਮਤੀ-ਥੋਢੀ ਗਿਨਤਾ ਚ ਸਿਕਖ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਚਨ (ਈਸਾਈ) ਬੀ ਰੌਹਦੇ ਨ, ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਘਾਟੀ, ਹਿਮਾਚਲ, ਜ਼ਮ੍ਮੁ-ਸ਼ਹਿਰ ਵੇਂ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕ ਬੀ ਆਈ ਬਸੇ ਦੇ ਨ, ਇਸਲੇਈ ਇਤਥੁਆਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੃ਤਿ ਤੇ ਸਮਾਜਕ-ਜੀਵਨ ਤੱਥ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੀ ਖਾਸਾ ਦਿਕਖਾਨੇ ਗੀ ਲਭਦਾ

ऐ, इस्सै लई इत्थुआं दे रीति-रवाज, खान-पान ते रैहन-सैहन बी उस्सै चाल्ली अपनी पनछान बनांदे होई बी स्थानी प्रभाव कोला मते प्रभावत सेही होंदे न।

एह प्रदेश मता ठंडा ऐ ते सर्दियें च बर्फ कन्नै खटोई जंदा ऐ। इसलेई इत्थुआं दे लोकें दा मांसाहारी होना सभावक ऐ, भाएं इसदे अपवाद बी जरूर लभदे न। इस्सै लई इस प्रदेश च देवतें अगें बलि-प्रथा दा चलन आम ऐ। इन्ना गै नैई शराब-नोशी दा बी प्रचलन सभावक ऐ। पर एह तथ भद्रवाह अंचल दे लोकें दे बारे च काबले-तरीफ ऐ जे पढाई-लखाई च एह लोक मते अगें न, तां गै भद्रवाह गी जम्मू सूबे दे केरल दा खताब दित्ता जंदा ऐ। एह भद्रवाह गी गै गौख प्राप्त ऐ जे जम्मू-कश्मीर दे उच्च न्यायालय दे पैहले मुक्ख न्यायाधीश बजीर जानकी नाथ भद्रवाह दे गै हे।

(ख) खेती-बाड़ी ते फलें-सब्जियें दी पैदावार

भद्रवाही लोकें गी अपनी जमीन कन्नै मता गै प्यार ऐ। भाएं कोई किन्ना धनवान होऐ ते भाएं केड़ी बड़ी नौकरी दे औहदे पर होऐ, ओह समां कडिढयै खेतरें च जिर्मांदारी करना अपनी शान समझदा ऐ।

इत्थुआं दी पैदावार च धान (मुड्डे चौलें आहले) रौंगी, मोठ, माह, राजमांह, मुंगी, मक्की ते कनक प्रमुख न। फलें च स्यऊ, बग्गूगोशा, खोड़, बेही ते मलूक प्रमुख फल न। फलाहारी नाजें च स्यूल, बजरभंग ते द्रेऊ गनाए जाई सकदे न। सब्जियें च कडम, पालक, स'रेआं, गुच्छयां, ढींगरी कसरोड़, फफरू, बगैरा सब्जै स्याड़ मती मकदार च पैदा होंदे न।

जड़ी-बूटियां ते पेड़-पौदे

भद्रवाह अंचल गी जे जड़ी-बूटियें ते हरे-भरे पेड़-पौधें दा घर आखचै तां अतिश्योक्ति नैई होग।

(क) इत्थैं जेहडियां किश खास ते मशहूर जड़ी-बूटियां पैदा होंदियां न, उंदे नांड इस चाल्ली न :

धूफ, गुगल, कुट्ठ, फेगू, छगक, नच्चन, चुकरू, नीलकंठी, भड़, कीहर, कोंड़, जीवनी, पतीश ते गूं बगैरा।

(ख) पेड़-पौदें च दयार, चीड़, मेरू, पड़तल ते बंज बगैरा प्रमुख पेड़ न, जिंदे कन्नै इस अंचल दा प्राकृतक सौंदर्य स्वीज़रलैंड ते दुनिया दे होर खूबसूरत

देसें कन्नै मकाबला करदा ऐ। इस्सै करी इस प्रदेश गी सुरग-भूमी दा खताब दित्ता जंदा ऐ। भद्रवाह दे उत्तर-पच्छम पास्सै चिन्ता ते जाई इन्ने खूबसूरत थाहर न, जे जेकर इनें गी पर्वटन दे लिहाज कन्नै उन्नत ते विकसत कीता जा तां ज्हारां पर्वटक इत्थैं औना शुरू होई सकदे न, जिस कन्नै इत्थुआं दे लोकें दी गरीबी दूर होई सकदी ऐ।

उपर दित्ते दे सर्वेक्षण दे माध्यम कन्नै इस पर्वती अंचल भद्रवाह दे धार्मक, सांस्कृतक, राजनीतक ते समाजक जीवन दी सिर्फ इक झलक गै प्रस्तुत कीती गेरई ऐ। इयां इस लेख दी सीमां गी ध्यान च रक्खियै कीता गेआ ऐ, नैई तां इस सुरग-भूमी दे बारे च जिन्ना बी लिखेआ जा, उन्ना थोढ़ा ऐ।

सन्दर्भ ग्रैंथ सूची :-

- (1) डॉ जितेन्द्र उधमपुरी-डोगरी साहित्य दा इतिहास जेंड एण्ड केंस्ट बोर्ड आफ स्कूल, एजुकेशन, 1988।
- (2) माधोलाल पाधा, भद्रवाही भइलाहत भइलाई।
- भडलाई संस्था भद्रवाह, 1979।
- (3) भद्रवाही बालपोथी - भद्रवाही भइलाहत भइलाई।
- (4) पं० मूलराज शास्त्री - वासुकि पुराण-हिन्दी अनुवाद प्रकाशक
- पं० धर्मराज शर्मा, गाठा (भद्रवाह) 1983।
- (5) पं० गौरा शंकर - भद्रवाही च श्रीमद्भगवद्गीता, 1995।
- (6) प्रो० प्रियतम कृष्ण कौल - पर्वतों के उस पार,
- (7) श्रो० पी. के. कौल गुप्तेश्वर म्हादेव (भद्रवाह)
- (8) प्रो० पी. के. कौल वासुकी टेंपल
- (9) पं० हंस राज शर्मा - रामायण, भद्रवाही भाशा (बाल औ अयोध्या-कांड) 1983।

पृष्ठेका

- (10) शाहिन (प्रतिका गर्वनर्मेंट कालेज भद्रवाह) 1970-71
- (11) हमारा साहित्य (2003), जम्मू-कश्मीर-कला, संस्कृति और भाशा अकैडमी, जम्मू।
